

II. PSICHOLOGIJA

ŠEIMOS MEDIACIJA: UŽSIENIO ŠALIŲ PATIRTIS

Dr. Jolanta Sondaitė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Psichologijos katedra
Valakupių g. 5, LT-10101 Vilnius
Telefonas 2740609
Elektroninis paštas jsondait@mruni.lt

Pateikta 2006 m. spalio 10 d.

Parengta spausdinti 2006 m. spalio 30 d.

Santrauka

Šeimos ginčai yra viena populiariausių mediacijos sričių JAV, Kanadoje ir daugelyje Vakarų Europos šalių. Lietuvoje mediacija žengia pirmuosius žingsnius. Pirmasis bandomasis teismų mediacijos projektas Vilniaus miesto 2 apylinkės teisme civilinėse bylose neišskyrė šeimos mediacijos kaip atskiros paslaugos ir nerengė šeimos mediatorių. Šiame straipsnyje analizuojama užsienio šalių patirtis šeimos mediacijos srityje, aptariami šeimos mediacijos psichologiniai aspektai. Remiantis literatūros apžvalga, suformuluotos rekomendacijos šeimos mediacijos modeliui Lietuvoje parengti. Siekiant Lietuvoje įdiegti ir populiarinti šeimos mediaciją, svarbu, kad apie šeimos mediacijos paslaugas informaciją gautų visi, kas kreipiasi teisinės pagalbos dėl šeiminių ginčų. Rengiant šeimos mediatorių programas ir šeimos mediatorius, Lietuvoje svarbu įtraukti ir psichologus, ir socialinio darbo specialistus. Norint, kad šeimos mediacija ir Lietuvoje būtų išpopuliarinta, pirmiausia reikalinga valstybės teikiama paslauga. Šeimos mediacijos procesas padeda geriau negu tradicinės teisinės procedūros patenkinti abiejų ginčo šalių ir jų vaikų interesus.

Pagrindinės sąvokos: alternatyvus ginčo sprendimas, šeimos mediacija, mediatorius.

Mediacija (angl. *mediation*) – tai į interesus nukreiptas konflikto sprendimo procesas, kurio metu neutrali ir nešališka trečioji šalis (mediatorius, tarpininkas) skatina ir padeda konfliktuojančioms šalims pasiekti abi šalis patenkinančius sprendimus. Šeimos ginčai yra viena populiariausių mediacijos sričių JAV, Kanadoje ir daugelyje Vakarų Europos šalių, čia sprendžiami įvairiausi klausimai: vedybinės sutartys, skyrybų klausimai (vaikų globa ir bendravimas su jais, šeimos turto dalybos, alimentų mokėjimas ir pan.), problemos, būdingos antrai santuokai, įvaikinimo, smurto šeimoje problemos.

Šeimos mediacija yra alternatyva teisiniams šeimos ginčų sprendimo būdams ir, lyginant su jais, pasižymi šiais pranašumais: a) konflikto sprendimo galimybė suteikiama pačioms šalims, mediatorius moko konstruktyvių, bendradarbiavimu pagrįstų ginčų sprendimo įgūdžių; b) sudaroma galimybė kiekvienai šaliai išlieti nuoskaudas, tuo metu, kai kita šalis klausosi, o tai leidžiama bylinėjimosi procese; c) mediacijos procedūra siūlo mažiau priešišką nei ginčo sprendimas teisme aplinką; d) skatina tėvus gilintis į vaikų poreikius ir apriboja psichologinę žalą vaikų ir tėvų santykiams, kuri dažnai neišvengiama bylinėjimosi procese, nes konfliktuojančios šalys dažnai siekia diskredituoti viena kitą tam, kad įgytų geresnę derybinę poziciją; e) sumažina ekonominę ir emocinę kainą, kuri susijusi su šeimos ginčų sprendimu; f) padeda susitarti taip, kad liktų patenkintos abi šalys, ir didina tikimybę, kad šalys laikysis priimtų sprendimų (Model Standards of Practice for Family and Divorce Mediation, 2001; Beck, Sales, 2002).

Lietuvoje mediacija žengia pirmuosius žingsnius. Teismų tarybos 2005 m. gegužės 20 d. nutarimu Nr.13-P-348 „Dėl bandomojo teisminės mediacijos projekto“ buvo patvirtintas bandomasis teisminės mediacijos projektas bei Teisminės mediacijos taisyklės. Šios taisyklės numato tvarką, pagal kurią vyksta teisminė mediacija Vilniaus miesto 2 apylinkės teismo civilinėse bylose (įskaitant ir bylas, susijusias su šeiminiiais ginčiais). Šiame teisės akte mediacija apibrėžiama kaip „ginčų suregulavimo pro-

cedūra, kurios paskirtis – padėti šalims išspręsti ginčą taikiai, tarpininkaujant vienam ar keliems mediatoriams“. Teisminės mediacijos taisyklėse reglamentuota, kad mediacija vyksta teismo patalpose ir ši paslauga nemokama. Teismo mediatoriumi skiriamas teisėjas arba teisėjo padėjėjas, kurie buvo įtraukti į mediatorių sąrašą ir dalyvavo mediatorių rengimo programoje. Šiame projekte šeimos mediacija nėra išskirta kaip atskira paslauga, šeimos mediatoriai irgi nebuvo specialiai rengiami.

Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis (2006), 2005 metais 1000-iai gyventojų teko 5,8 santuokų ir 3,2 ištuokų. Didžiausią psichologinę žalą skyrybų procese patiria vaikai. Kaip jau minėta, šeimos mediacija yra procesas, padedantis sumažinti psichologinę skyrybų žalą tėvų ir vaikų santykiams, taip pat ir sutuoktinių santykiams. Skyrybų problema Lietuvoje gana aktuali, o mediacijos įdiegimas dar tiktai pradedamas, todėl prasminga paanalizuoti užsienio šalių patirtį šeimos mediacijos srityje.

Šio straipsnio tikslas yra paanalizuoti užsienio šalių patirtį šeimos mediacijos srityje ir pateikti pasiūlymus šeimos mediacijos modelio kūrimui Lietuvoje bei aptarti šeimos mediacijos psichologinius aspektus.

Metodas: literatūros analizė.

Šeimos mediacija: savanoriška ar privaloma?

Konfliktuojančių šalių savanoriškas dalyvavimas mediacijos procese yra pamatinė mediacijos koncepcijos idėja. Daugelyje šalių, pavyzdžiui, Airijoje, Šveicarijoje, Australijoje, Belgijoje ir kt., šeimos mediacija yra savanoriška. Kai kuriose šalyse šeimos mediacija gali būti skiriama privaloma tvarka. Norvegijoje 1993 m. įsigaliojęs Santuokos įstatymas teigia, kad sutuoktiniai, turintys vaikų iki 16 metų, prieš pradėdami santuokos nutraukimo arba gyvenimo skyrium bylą privalo dalyvauti mediacijos procese ir pristatyti teismui pažymą, kad pora dalyvavo arba nedalyvavo mediacijoje. Jeigu vienas sutuoktinis atsisako dalyvauti mediacijos procese, tas, kuris sutinka dalyvauti mediacijos procese, įgyja teisę iškelti bylą dėl santuokos nutraukimo teisme (Lloyd, 2000).

JAV daugelyje valstijų šeimos mediacija yra privaloma ir teisėjas gali paskirti mediaciją, jeigu sprendžiamas vaikų globos ir lankymo klausimas. Kitose valstijose mediacija yra savanoriška ir teismai tik suteikia informaciją apie galimybę ją pasirinkti (Beck, Sales, 2002 Menkel-Meadow, Love, Schneider, Sternlight, 2005).

Austrijoje šeimos mediacija yra savanoriška, tačiau klientai, kurie kreipiasi į teismus dėl santuokos nutraukimo arba kitų šeiminių ginčų, gauna iš teisėjų mediatorių komandų, bendradarbiaujančių su teismais, sąrašą. Didžiojoje Britanijoje Šeimos teisės įstatymas numato privaloma tvarka informuoti apie mediaciją tuos, kurie nori pradėti skyrybų procesą. Be to, įstatymas reikalauja pageidaujantiems teisinės pagalbos (šeimos ginčų klausimais) pirmiausia sudalyvauti susitikime su mediatoriumi tam, kad sužinotų apie mediaciją ir apsvarstytų jos galimybę ir tinkamumą. Pirmąjį susitikimą su šeimos mediatoriumi yra įgalioti surengti teismai. Klientai po tokio susitikimo su mediatoriumi gali patys spręsti, ar rinktis mediacijos paslaugą, tačiau tokia praktika sudarė galimybę daugeliui žmonių sužinoti ir geriau suprasti mediaciją, tai yra išpopuliarino šeimos mediacijos paslaugas (Winter, 2000).

Siekiant įdiegti ir populiarinti šeimos mediaciją Lietuvoje svarbu, kad apie šeimos mediacijos paslaugas informaciją gautų visi, kas kreipiasi teisinės pagalbos dėl šeiminių ginčų.

Šeimos mediatorių kvalifikacija

Kas turi teisę dirbti šeimos mediatoriais, kokie yra šeimos mediatorių kvalifikacijos reikalavimai? Šį klausimą skirtingos šalys sprendžia labai skirtingai. Vienose šalyse yra sukurtos šeimos mediatorių rengimo programos, aiškiai apibrėžti šeimos mediatorių kvalifikacijos reikalavimai, pavyzdžiui, Airijoje Šeimos mediacijos tarnyba kiekvienais metais parengia 6–7 šeimos mediacijos specialistus. Airijos Mediacijos institutas nustato kvalifikacijos standartus mediatoriams ir akredituoja praktikuojančius mediatorius bei mediatorių rengimo programas (Lloyd, 2000). Austrijoje šeimos mediaciją įgyvendina mediatorių komandos, komandą sudaro vienas teisinės ir vienas psichosocialinės srities specialistas mediatorius. Mediatorių komandas vienija asociacija (angl. „Co-Mediation“), atsakinga už standartų mediacijos profesionalams sukūrimą ir jų tobulinimą bei savo narių atrinkimą (Winter, 2000).

Kitose šalyse nėra vienodų šeimos mediatorių kvalifikacijos reikalavimų. Nors Amerikos arbitražo asociacija 8-ajame dešimtmetyje sudarė šeimos mediacijos taisyklės ir šeimos mediatorių rengimo programą, vis dėlto kai kurios JAV jurisdikcijos reikalauja, kad šeimos mediatorius turėtų specialų išsilavinimą ir nuolat keltų kvalifikaciją, kitos jurisdikcijos neturi išsilavinimo reikalavimų šeimos mediatoriams. Vienos programos JAV reikalauja profesionalių apmokamų mediatorių, dar kitos pasitelkia

neapmokamus įvairaus kvalifikacijos lygio savanorius. Dažniausiai šeimos mediaciją atlieka psichinės sveikatos specialistai arba kiti profesionalai, turintys šeimos konfliktų ir ginčų sprendimo kvalifikaciją. Gana dažnos šeimos mediatorių komandos, kurias dažniausiai sudaro du specialistai (vienas psichologijos srities, kitas – teisės srities), iš kurių vienas yra vyras, o kita – moteris (Beck, Sales, 2002; Menkel-Meadow ir kt., 2005).

Lenkijoje šeimos mediaciją atlieka Šeimos diagnostikos konsultaciniuose centruose dirbantys psichologai ir pedagogai, į kuriuos klientus nukreipia teismai ir kurių pirminė užduotis yra rengti eksperto ataskaitas teismams. Aiškių kvalifikacijos reikalavimų šeimos mediatoriams nėra nustatyta (Przybyła-Basista, 2000).

Rengiant šeimos mediatorių rengimo programas ir šeimos mediatorius Lietuvoje, svarbu įtraukti ir psichologus, ir socialinio darbo specialistus.

Šeimos mediacija: privati ar valstybės teikiama paslauga?

Šeimos mediacija yra valstybės teikiama paslauga tose šalyse, kuriose ji vertinama kaip pagalbė priemonė teisėjui bei gali būti teisėjo paskirta privaloma tvarka. Pavyzdžiui, Airijoje nuo 1986 metų šeimos mediacija yra valstybės teikiama paslauga. Ši paslauga finansuojama Airijos valstybės ir yra nemokama. Ji gali būti teikiama susituokusioms ir nesusituokusioms poroms. Poros gali gauti iki šešių vienos valandos trukmės šeimos mediacijos sesijų (Lloyd, 2000).

Mediacija yra privati paslauga tose šalyse, kuriose ji pirmiausia suprantama kaip alternatyvi ginčo sprendimo procedūra. Pavyzdžiui, Belgijoje šeimos mediacijos paslaugas teikia privačios organizacijos:

- Privačios socialinės gerovės tarnybos, subsidijuojamos flamandų arba prancūzų bendruomenių;
- Konsultantai arba psichologai, dirbantys privačiai, į pilną orientuotais pagrindais;
- Advokatai, kurie yra išklaukę specialius šeimos mediacijos apmokymus (Winter, 2000).

JAV šeimos mediacija egzistuoja ir kaip privati mokama paslauga, kurią teikia privatūs Šeimos mediacijos centrai, ir kaip valstybės apmokama paslauga, kurią teikia teisminės skyrybų mediacijos programos (Beck, Sales, 2002).

Didžiojoje Britanijoje šeimos mediaciją atlieka privatūs centrai, tačiau įstatymas užtikrina, kad asmenys, kurie kreipdamiesi teisinės pagalbos pageidauja šeimos mediacijos, gautų valstybinį finansavimą (privatūs šeimos mediacijos centrai subsidijuojami valstybės). Austrijoje šeimos mediacija yra valstybės teikiama paslauga. Klientai, kurie kreipiasi dėl šeimos mediacijos, turi sumokėti tam tikro dydžio nustatytą mokesį. Tuo atveju, jei šeima gauna labai mažas pajamas, ji gali teikti prašymą mokesčių sumažinti ir Teisingumo ministerija yra pasiruošusi tą mokesį sumažinti (Winter, 2000).

Norint Lietuvoje įdiegti ir išpopuliarinti šeimos mediaciją, pirmiausia reikia pasiekti, kad ji būtų valstybės teikiama paslauga, galbūt vėliau susidarytų sąlygos kurtis ir privatiems Šeimos mediacijos centrums.

Šeimos mediacijos proceso psichologiniai aspektai

Skyrybos vertinamos kaip vienas iš didžiausių stresą sukeliančių įvykių (Parkinson, 2000). Jos dažnai lydimos stiprių emocinių išgyvenimų, tokių kaip pyktis, šokas, nusivylimas, pažeidžiamumas. Šeimos mediacijos procedūra neignoroja žmogaus jausmų, šeimos mediatorius pripažįsta ir skiria dėmesio abiejų partnerių jausmams (tai gali būti daroma individualių susitikimų su kiekviena šalimi metu), vėliau nukreipdamas konfliktuojančių šalių energiją abiem šalims priimtinių sprendimų ieškojimui, o ne tarpusavio kovai ir koncentravimuisi į pretenzijas.

Viena iš šeimos mediatoriaus funkcijų yra edukacinė. Šeimos mediatorius stabdo bet kokią destruktivią sutuoktinių sąveiką, pavyzdžiui, įžeidinėjimą, menkinimą, moko klientus konstruktyvių elgesio būdų kilus konfliktui. Pavyzdžiui, poros gali būti pripratusios elgtis taip: vienas pradeda šaukti ant kito, o kitas užsidaro savyje ir nepriima informacijos. Kai pasireiškia tokia sąveika, mediatorius gali ramiai perfrazuoti tą informaciją, kurią norėjo perduoti šaukiantysis tokiu būdu, kuris nėra grasinantis arba spaudžiantis. Tai padeda užsidariusiai šaliai priimti informaciją, o šaukiantis partneris mokosi išreikšti savo nepasitenkinimą konstruktyviai. Šeimos mediacijoje siekiama apsaugoti sutuoktinių santykius nuo destruktivos raidos, konflikto gilėjimo, abipusio įtarumo ir nepasitikėjimo stiprinimo ir sudaroma galimybė konstruktyviai bendradarbiauti ateityje (Pietrzyk, 2000; Parkinson, 2000).

Skyrybų procese partneriai dažniausiai nėra pajėgūs suprasti ir įsijausti į savo vaikų poreikius. Šeimos mediatorius gali aptarti su tėvais ir pakviesti į mediacijos sesiją vaikus, išsiaiškinti jų poreikius,

ryšius su kiekvienu iš tėvų. Ta informacija leidžia geriau padėti tėvams priimti tokius susitarimus, kurie atspindėtų visų šeimos narių prioritetus, tikslus ir poreikius. Tyrimų rezultatai rodo, kad išsiskyrusios šeimos, sprendusios savo ginčus dėl vaikų globos mediacijos būdu, po praėjusių 12 metų turėjo didesnę įtaką savo vaikų gyvenime bei artimesnius santykius su jais negu tos šeimos, kurios ginčus dėl vaikų globos sprendė teisme (bylinėjosi). Taigi mediacija skatina tėvus po skyrybų daugiau dalyvauti vaikų gyvenime (Emery, Laumann-Billings, Waldron, Sbarra, Dillon, 2001). Mediacija labai veiksminga sprendžiant ginčus dėl vaikų globos ir lankymo. Sprendimai, gauti mediacijos būdu, yra daug stabilesni nei tie, kuriuos pasiekia besiderantys advokatai arba bylos nagrinėjimas teisme (Mosten, 1998). Šeimos mediacijos procese gali dalyvauti ir seneliai, jeigu jie gyvena kartu su šeima arba palaiko ją finansiškai ir globoja vaikaičius (Pietrzyk, 2000).

Šeimos mediacijos procedūra nėra orientuota į kaltę ir nesiekia nustatyti, kuris iš sutuoktinių yra kaltas, o kuris yra nekaltas auka ir nusipelno užuojautos, paramos, alimentų, didesnės šeimos turto dalies ir nuosavybės, vaikų globos. Mediacijos proceso pabaigoje mediatorius parengia susitarimo projektą, kuris pateikiamas raštu ir įtraukia abiejų partnerių nuolaidas, pasikeitusias pareigas ir teises. Susitarimo projektas gali būti diskutuojamas su kiekviena šalimi atskirai, bet būtinai turi būti aptartas ir bendroje sesijoje.

Tyrimai rodo, kad mediacijos klientai teigia, jog mediacijos proceso metu jie buvo išklausti, jautė pagarbą, jiems buvo suteikta proga pasakyti, kas yra svarbu, jie neįjautė spaudimo siekiant susitarimo, jiems buvo atskleista bendradarbiavimo svarba jų pačių santykiams ir santykiams su vaikais (Kelly, 2004).

Taigi šeimos mediatorius, atsižvelgdamas į abiejų partnerių jausmus ir interesus, gilindamasis į vaikų interesus, sukurdamas sąlygas konstruktyviai bendrauti, ieškoti abipusiškai priimtinių sprendimų ir bendradarbiauti ateityje, abiejų partnerių poreikius patenkina geriau negu tradicinės teisinės procedūros.

Išvados

1. Siekiant Lietuvoje įdiegti ir populiarinti šeimos mediaciją svarbu, kad apie šeimos mediacijos paslaugas informaciją gautų visi, kas kreipiasi teisinės pagalbos dėl šeiminių ginčų.
2. Lietuvoje rengiant šeimos mediatorių rengimo programas ir šeimos mediatorius svarbu įtraukti ir psichologus, ir socialinio darbo specialistus.
3. Norint Lietuvoje išpopuliarinti šeimos mediaciją, pirmiausia derėtų pasirūpinti, kad tai būtų valstybės teikiama paslauga.
4. Šeimos mediacijos procesas leidžia geriau nei tradicinės teisinės procedūros patenkinti abiejų ginčo šalių ir jų vaikų interesus.

LITERATŪRA

1. **Beck J. A., Sales B. D.** Family Mediation Facts, Myth and Future Prospects. – Washington DC: American Psychological Association, 2002.
2. **Emery R. E., Laumann-Billings L., Waldron M. C., Sbarra D. A., Dillon P.** Child Custody Mediation and Litigation: Custody, Contact, and Coparenting 12 years After Initial Dispute Resolution // *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 2001. Vol. 69. No. 2.
3. **Kelly J. B.** Mediation Research: Is There Empirical Support for the Field? // *Conflict Resolution Quarterly*. 2004. Vol. 22. No. 1–2.
4. **Lloyd M.** The Status of Mediated Agreements and their Implementation // *Family Mediation in Europe*. – Strasbourg: Council of Europe, 2000.
5. **Menkel-Meadow C., Love L. P., Schneider A., Sternlight J.** Dispute Resolution: Beyond the Adversarial Model. – Aspen Publishers, 2005.
6. Model Standards of Practice for Family and Divorce Mediation // *Family Court Review*. 2001. Vol. 39. No.1.
7. **Mosten F. S.** Family Mediation: Research Facts // www.mediate.com/articles/mosten5.cfm
8. **Parkinson L.** Mediating with High Conflict Couples // *Family and Conciliation Courts Review*. 2000. Vol. 38. No. 1.
9. **Pietrzyk A.** New Role for Polish Psychologist in Family Court Cases – a Question about Mediation // A. Czerederecka, T. Jaskiewicz-Obydzinska, J. Wojcikiewicz (Eds.). *Forensic Psychology and Law*. – Krakow: Institute of Forensic research Publishers, 2000.
10. **Przybyla-Basista H.** Divorce Mediation in Poland // A. Czerederecka, T. Jaskiewicz-Obydzinska, J. Wojcikiewicz (Eds.). *Forensic Psychology and Law*. – Krakow: Institute of Forensic research Publishers, 2000.

11. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2006. <http://www.std.lt/lt/pages/view/?id=1294>
12. **Winter R.** Promotion of and Access to Family Mediation // Family Mediation in Europe. – Strasbourg: Council of Europe, 2000.

FAMILY MEDIATION: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

Dr. Jolanta Sondaitė

Mykolas Romeris University

Summary

Family disputes are one of the major growth areas for mediation in USA, Canada and many European countries. Mediation is just starting to be used in Lithuania. The first experimental court mediation project was ratified in 2005. Mediation is going to be tendered in civil cases. Nevertheless family mediation was not distinguished as a special service.

In this article we made an attempt to analyse experience of foreign countries in the family mediation and to consider psychological aspects of family mediation. Analysis of literature helped to formulate suggestions for family mediation model in Lithuania. It is important to inform those seeking legal aid in family disputes about the availability of family mediation. It is important to include psychologists, social work specialists not only lawyers in preparation of family mediation programs. State service model of family mediation is more suitable for Lithuania.

Family mediation is more able to satisfy needs of the clients and their children than traditional court processes.

Keywords: alternative dispute resolution, family mediation, mediator.